

ІСТОРІЯ

УДК 159.923-1(091)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176699>

Любомир АНДРУСІВ,
 orcid.org/0000-0002-4192-9452
 кандидат філософських наук, доцент,
 доцент кафедри суспільних наук
 Івано-Франківського національного університету нафти і газу
 (Івано-Франківськ, Україна), alyubomyr50@gmail.com

АРХЕТИП БАТЬКА: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Актуальність дослідження архетипу Батька пов'язана з вагомою роллю біологічного батька в розвитку дитини, зокрема в її самореалізації, впевненості у собі, вмінні справлятися зі своїми здібностями, талантами. Мета дослідження полягає в розкритті смислового навантаження архетипу Батька в історико-культурному контексті. Образ Батька охоплює велику кількість різноманітних типів богів-татів та Бога Творця. Імператор у міфології Стародавнього Китаю є архетипом великого Батька, який опікується своїми підлеглими, схвалює їхні вчинки, встановлює порядок і моральний закон. У грецькій міфології архетип Батька в образі Зевса характеризується такими особливостями, як опікунство, турбота, встановлення закону. У християнстві прообразами батька є Авраам, Мойсей, Йосип. Встановлено, що архетип Батька володіє такими особливостями, як впорядкування світу з хаосу, встановлення закону і правил як у матеріальному, так і в моральному аспектах, встановлення влади, стосунки з власними дітьми-спадкоємцями, стосунки з жінкою-матір'ю.

Ключові слова: архетип, архетип Батька, прообраз, символ.

Liubomyr ANDRUSIV,
 orcid.org/0000-0002-4192-9452
 Doctor of Philosophy, Associate Professor,
 Associate Professor of the Department of Social Sciences,
 Ivano-Frankivsk National University of Oil and Gas
 (Ivano-Frankivsk, Ukraine), alyubomyr50@gmail.com

FATHER ARCHETYPE: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

The article studies Father archetype through the culture of Ancient China, antiquity and Christianity. The article puts emphasis on the archetype when scrutinizing the values and ideas contained in the collective unconscious layer that influences the mentality and behaviour of the society.

The relevance of the study on the Father archetype is mainly based on the important role of a biological father in the child's development, in particular in regard to their self-realization, confidence, skills in coping with their abilities and talents. An Archetype is a deep layer of human mentality that contains a range of universal, widely recognized samples and patterns of behavior. (C. Jung). The term archetype refers to symbolic structures, motives, outlines of images found in culture history and materially present in mythology and religious beliefs.

In female archetypes, one often singles out a Mother archetype, who is wise and old, while among major male archetypes there rarely is a Father archetype, and yet he is mostly presented as a Wise Old Man. Thus, one frequently singles out such male archetypes as Hero, Warrior, Magician, King, and Wise Old Man. The image of a Father covers a plenty of diverse types of God the Father and God the Creator. The emperor in Ancient Chinese mythology is the archetype of the Great Father who rules his subordinates, approves their decisions, maintains the order and moral law.

In Greek mythology, the Father archetype is represented by such gods as Uranus (God of the sky, the father of Titania, and Cyclops), Chronos (god of the beginning and the end), Zeus (supreme god of gods and people), while in Roman mythology there are Saturn (god of agriculture) and Jupiter (god of the sky). In the image of Zeus, the Father Archetype is characterised by the following: guardianship, care, establishing of the law. In Christianity, Abraham, Moses, and Joseph are the Father archetypes. The distinctive features of the Christian fathers are forgiveness, procreation, responsibility to bequeath legacy; blessing.

The Father Archetype has such features as raising a harmonious world from chaos, establishing the laws and rules both in material and moral aspects, establishing the authority, relationship with his own children (his future successors) and their mothers. The Father Archetype is connected with the ideal of a state governor who rules his people as an experienced Father Monarch that takes care of his children (his subjects), and whose will is connected with supernatural matter; that is God the Creator.

Key words: archetype, archetype of the Father, prototype, symbol.

Постановка проблеми. Увага до історико-філософського аналізу архетипів зумовлена вивченням цінностей, ідей, які містяться в колективному несвідомому пласті людини та впливають на спосіб мислення, поведінку суспільства. Актуальність дослідження архетипу Батька пов'язана з вагомою роллю біологічного батька в розвитку дитини, зокрема в її самореалізації, впевненості у собі, вмінні справлятися зі своїми здібностями, талантами. Чоловік, тато розбиває діаду «мама-дитина» та вводить дитину в зовнішній світ, обертає її обличчям від матері до світу. Роль батька – це одна з основних ролей, ідентичностей, покликаних чоловіка в історії людства, яка також відображена в міфах, казках, народній творчості, що презентує батьківський архетип. У грецькій міфології ця роль чітко простежується в образі Зевса, в християнстві це особа Отця Небесного, в ісламі – Аллах.

Аналіз досліджень. Дослідженням архетипів займалися науковці різних сфер діяльності, починаючи від психоаналітичної психології – К. Юнг, О. Ранк, П. Пітцелле, філософії, релігієзнавства – С. Аверинцев (Аверинцев, 1970), М. Еліаде, Дж. Кембел, П. Тіллх, соціології, політології та маркетингу – М. Маргарет, К. Керол (Маргарет, 2005) до лінгвістики. Серед українських дослідників слід виділити праці Н. Годзь, О. Тиховської (Тиховська, 2011), С. Кримського, В. Менджуліна, Ю. Павленка, Н. Хамітова, С. Меленка, С. Бичатіна, А. Некиту, О. Колесника, Н. Плахотнюка та ін.

Мета статті – розкрити смислове навантаження архетипу Батька в історико-культурному контексті.

Виклад основного матеріалу. Поняття архетип у грецькій мові складається з двох слів *ἀρχή* (*arche*) – початок, походження і *τύπος* (*typos*) – слід, відбиток. У широкому значенні С. Кримський визначає архетип як символічні структури історії культури, що асоціюють певний тематичний матеріал свідомого та підсвідомого функціонування людських цінностей (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 39). Символіка архетипу співвідноситься з ідейним, образним змістом, таким чином ми можемо подивитись крізь призму різних історико-культурних епох та побачити інваріантність, незмінність архетипічних символів у тих чи інших цінностях.

Поняття «архетип» вперше було введено піфагорійцями і розглядалось як аналог платонівських ейдосів, а згодом як «праформа» (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 39).

У психологічному аспекті поняття «архетип» вжито швейцарським психоаналітиком К. Юнгом

у період 1909–1912 рр. Архетипом К. Юнг назвав глибинний пласт людської психіки, в якому містилось багато універсальних, широко відомих зразків поведінки, паттернів (Стайн, 2014: 96–97). Він вважав, що на цьому рівні людської психіки немає нічого індивідуального та унікального, архетипи для всіх однакові. Справжня індивідуальність проявляється тоді, коли людина не діє за шаблонами, певними зразками поведінки, а може їх осмислити, стає їх співтворцем. Такий шлях К. Юнг називав процесом індивідуації, що є шляхом еволюції душі.

Як зазначає К. Юнг, «архетипи визначаються не змістовно, а формально, і то лише в дуже незначній мірі» тому, що визначеність першопочаткового образу щодо свого змісту належить до сфери свідомого. (Юнг, 1996: 216). У трактуванні архетипу важливі не стільки конкретні уявлення, як форма, що відповідає інстинктам. Психоаналітик наводить приклад із внутрішньою пропорційною формою кристала, яка завжди залишається пропорційною, незалежно від зміни зовнішніх розмірів. Таким чином, для К. Юнга архетипи – це структури колективного безсвідомого, які за формою однаково присутні в різних міфологіях світу (Юнг, 1996: 217).

Архетипи є внутрішніми детермінантами психічного життя людини, оскільки спрямовують дії людини в певне русло. Таким чином, міфи – це фактично психічні явища, що виражають глибинну суть душі. Первісна людина не схильна до свідомого, логічного пояснення навколишньої дійсності і, сприймаючи світ, вона проектувала свої глибинні переживання на зовнішні об'єкти.

У свідомості архетипи проявляють себе у вигляді емоцій навколо певного образу, символу, мотиву, сюжету, ролі, персонажа. Їх чіткіше можна простежити у міфології, ритуалах, обрядах, народних казках, релігійних віруваннях, моральних кодексах, державних канонічних приписах будь-якої творчості людини.

Таким чином, поняття «архетип» ми вживаємо в широкому значенні як символічні структури, мотиви, схеми образів, що зустрічаються в історії культури й унаочнені в міфології та релігійних віруваннях.

К. Юнг виділяв такі основні архетипи, як Персона, Самість, Тінь, Аніма та Анімус. Архетипи Аніма та Анімус – жіночого та чоловічого – є найбільш досліджуваними в міфології, зокрема китайської культури, де знаходимо перші початки дуалістичного розуміння світу через поняття Інь та Янь. Якщо серед жіночих архетипів часто виділяють архетип Матері, Мудрої Старої, то серед осно-

вних чоловічих архетипів не завжди знаходимо архетип Батька, хіба що архетип Мудрого Старця.

Так, серед чоловічих архетипів виділяють архетип Героя, Воїна, Мага, Короля, Мудрого Старця (Мудреця). Образ Батька охоплює велику кількість різноманітних типів богів-батьків, богів-деміургів, Бога-Творця. Його спадкоємці сини володіють подібним авторитетом, силою і владою, ідеологією до впорядкування хаосу, правління та встановлення «золотих» правил поведінки. Розглянемо схеми образів батьківського архетипу у стародавніх культурах.

У філософії Стародавнього Китаю зустрічаємось із принципом, категорією «дао», що відображає шлях людини, сенс людського життя. Одне зі значень дао – це воля Неба, що прирівнювалась до волі імператора як батька – мудрого правителя. Символ Небо уособлює чоловічу енергія Ян та вказує на інші символи китайської культури – світле, день, літо, на противагу жіночій енергії – інь, темне, ніч, зима, вологе.

Титул імператора відображав верховного голову Піднебесної, володаря центральної країни світу. Інша назва титулу імператора – Син Неба – титул монарха країн Східної Азії. Поява такої назви пов'язана з ідеєю про Небесний мандат, що надається Небом, піднебесною своєму «синові» для правління світом. Поняття «піднебесна» також позначає простір, де панує певна система цінностей і порядку, а самі імператори вважаються носіями моральних чеснот, законів. Влада імператора була сакралізована та ідеалізована.

У культурі Стародавнього Китаю був також розвинутий культ поваги до старших – культ предків, що згодом еволюціонував у культ вождя, патріархальне сприйняття глави держави як «батька» однієї великої сім'ї. Таким чином, ідея організації та упорядкування простору, система певних моральних правил вибудовує міфологічні структури колективного несвідомого культури Стародавнього Китаю, де присутній батьківський архетип. В Імператорі реалізується архетип великого Батька, який опікується своїми підлеглими, схвалює їхні вчинки, встановлює порядок.

У давній Грецькій міфології архетип Батька представляють такі боги, як Уран (бог Неба, батько титанів, циклопів (кіклопів)), Кронос (бог жнив, початку і кінця), Зевс (верховний бог богів і людей), а в римській міфології Сатурн (бог хліборобства, ототожнюваний із Кроносом), Юпітер (бог Неба, пітер – батько) (Словник античної міфології, 1985: 212).

Бога Урана як прототипа першого батька О. Лосев описує як того, хто впорядковує, виставляє межі: «Небо (ουρανός) охоплює кругом землю,

море і все, що на землі і в морі, і від цього отримує це найменування, будучи межею (ουρος) всього і обмежуючи природу» (Лосев, 1996: 696) Тут можна прослідкувати відносини між конкретним батьком та матір'ю. Адже для розвитку дитини потрібен хтось третій, який розділить «злитість», діаду мами і дитини. Саме в міфах таку роль батька присутня через дії: розділяти, відокремлювати, називати.

Серед названих міфологічних персонажів найбільш оспіваним є Зевс, в якому є багато особливостей батьківського архетипу. Міф про Зевса є досить багатоманітним, дослідники виділяють принаймні три версії походження Зевса, близько двадцяти функцій-імен, дев'ять різних форм імені, тридцять епітетів (Словник античної міфології, 1985). Зевс відображає також й образи Короля, Воїна, Коханця. Так, серед основних рис, ролей Зевса слід назвати:

- опікунство – «він батько всіх богів і людей», а також той, хто перемагає свого батька;
- творення закону – «під іменем Горкій виступав покровителем законів, як Ксентій охороняв закон гостинності»;
- турботливість – Зевса вважають опікуном дому, родини, майна, народу та країни,
- спільтовість – той, хто об'єднує грецькі племена в одне ціле (образ єдинодержавця),
- моральний суддя – покровитель людської долі, той, хто зважає добрі і погані вчинки» (Словник античної міфології, 1985: 109).

Оспівування батьківства Зевса ведеться через давання різних титулів: «Радуйся отче, велике чудо, велика користь Людям!», «Зевс... владика-державний, суддя-податель. Любиш ти розмови із Фемідою», «через посередництво твоєї голови легко появилася Матір, богиня Земля» (Лосев, 1996: 114). Таким чином, архетип Батька в образі Зевса характеризується такими особливостями, як батьківство, опікунство, турбота, встановлення закону.

У римській міфології постать Зевса замінює Юпітер, міфи про якого чіткіше відображають ідеї про єдинодержавця, початок всього. Так, А. Августин вказує, що під багатьма іменами Юпітера знаходиться світова субстанція, що виступала в різних видах – бога Януса, Іоніса, Сатурна (Лосев, 1996: 108).

Драматизм вище згаданих античних богів-батьків чітко відображена у стосунках з їхніми дітьми через самозакоханість та страх. Наприклад, Уран ув'язнює своїх дітей у надрах землі, його перемагає син Кронос, оскопивши серпом. Кронос – давньогрецький бог – ковтає своїх дітей, боячись їх більшої сили, його перемагає врятова-

ний син Зевс. Таким чином, батько не допускає своїх дітей до розвитку, самореалізації, тяжить над своїми дітьми. Про ці непрості стосунки у психоаналітичній філософії пише американський мислитель Дж. Холліс у праці «Під тінню Сатурна», де на прикладі життя конкретних чоловіків автор простежує їхній життєвий сценарій, пов'язаний із тяжінням над ними постаті закритого в собі, критикуючого батька.

Батько володіє великою силою – підтримувати, ростити нове життя, але через свої страхи, непробачення своєму татові може «вбивати», принижувати, ігнорувати власних дітей. Тут показується темна сторона батьківства, зосереджена на власному нарцисизмі.

Окремий пласт досліджень належить аврамістичним релігіям – юдаїзму, християнству та ісламу, навколо яких утворились свої міфи, адже релігія без міфу не може. О. Лосев зазначає, що «релігія є вид міфа, а саме міфічного життя, <...> задля утвердження у вічності» (Лосев, 2001: 207).

В основі аврамістичних релігій є союз прабатька, патріарха Авраама із Богом-Творцем. Він базувався на трьох принципах: 1) проголошення вибраності потомків Авраама; 2) успадкування обіцяної землі; 3) дотримання моральних приписів та норм.

Ім'я «Авраам» перекладається як «батько багатьох». Авраам постає прототипом отця віри, зразком пошуку істини, а також чоловіком, який клопочеться про народження свого наслідника. Мотив спадкоємства міцно прослідковується в юдаїзмі, згодом у християнстві. У Біблії в першій главі Євангелія від Матвія подається великий рід від Авраама аж до народження Ісуса Христа: «Авраам породив Ісаака...» (Мт. 1:1), де кожен чоловік є прообразом батька, який зберігав і передавав віру, «родив» своїх дітей. Серед постатей батьківства у Святому Письмі можемо назвати Ноя, Якова, названого Ізраїлем, Йосипа, Мойсея, а також Йосипа з Назарету. Йосип сьогодні для християн є покровителем татівства, сім'ї, він названий верховним Покровителем Церкви Христової (Аверинцев 2007: 121–123) Таким чином, Авраам, Мойсей, Йосип є не тільки конкретними людьми, але й прообразом, архетипом Батьків віри, продовження роду, передання спадщини.

Архетип Отця чіткіше можемо простежити у книгах Старого та Нового Заповіту, де зустрі-

чаємося з іншим прикладом дитячо-батьківських відносин. Любов батька та виховання своїх дітей показана у притчі про блудного сина, де батько приймає і пробачає своєму синові за його відхід від моральних законів, у притчі про доброго Пастиря, який турбується про загублену вівцю, в молитві «Отче наш» із прямим взиванням до батька-сотворителя. Детальніше батьківство в книгах Старого Завіту проаналізовано в праці «Криниці отців наших. Особиста зустріч з міфами книги Буття» П. Пітцеле (Пітцеле, 2013).

Серед особливостей архетипу Отця в Біблії слід зазначити збереження закону – десяти Божих Заповідей (декалогу). У християнській традиції чоловіків, які зберігають закон, прийнято називати батьками, отцями віри – патріархами, що з грецької мови означає «предки, отці початку». Патріархи – великі постаті історії спасіння Старого Заповіту, «отці й типи нашої віри» (Рагнер, 1996: 349).

Архетип Батька тісно пов'язаний з архетипом Матері і присутній в усій історії людства на різних етапах розвитку. Якщо материнський архетип виражає вічну безсмертну стихію, то батьківський архетип відображає упорядковуючу сутність. Давньогрецький бог Неба Уран має відносини із богинею Землі Геї, Зевс – із Герою, Авраам – із Сарою, Йосип – із Марією. Всі ці стосунки мають спільні риси: народження дітей, стосунки з дітьми, стосунки з жінкою-матір'ю. Архетип Батька включає в себе світлі сторони – підтримка і благословення своїх дітей та темні сторони – страх перед силою власних дітей.

Висновки. Таким чином, архетип Батька володіє такими особливостями, як впорядкування світу з хаосу, встановлення закону і правил як у матеріальному, так і в моральному аспектах, встановлення влади, стосунки з власними дітьми-спадкоємцями, стосунки з жінкою-матір'ю. Архетип Батька належить до чоловічих архетипів і включає в себе ще такі архетипи, як Король, Мудрець, Маг, Творець, Вчитель.

Також цей архетип пов'язаний із поглядами ідеалів правління державою на чолі з досвідченим монархом-батьком, що опікується своїми підданими дітьми, воля якого пов'язана з надприродним сенсом, Богом-Творцем. Таку монархічну традицію знаходимо в більшості європейських країн до XIX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев С. С. «Аналитическая психология» К. Г. Юнга и закономерности творческой фантазии. *Вопросы литературы*. 1970. № 3. С. 113–143.
2. Аверинцев С. Софія-Логос. Словник. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. 650 с.
3. Лосев А. Ф. Диалектика мифа. Москва : Мысль, 2001. 558 с.
4. Лосев А. Ф. Мифология греков и римлян. Москва : Мысль, 1996. 975 с.
5. Маргарет М., Керол К. Герой и бунтарь. Создание брендов с помощью архетипов. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 336 с.
6. Питцэле П. Колодези отцов наших. Личная встреча с мифами книги Бытия. Москва, 2013. 320 с.
7. Рагнер К., Гербет Ф. Короткий теологічний словник. Львів, 1996. 664 с.
8. Словник античної міфології / Укладач І. Я. Козовик. Київ : Наукова думка, 1985. 236 с.
9. Стайн М. Юнговская карта души: Введение в аналитическую психологию. Москва : Когито-Центр, 2014. 256 с.
10. Тиховська О. М. Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект. Монографія. Ужгород : Гражда, 2011. 256 с.
11. Філософський енциклопедичний словник / Ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
12. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов. Киев : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. 384 с.

REFERENCES

1. Averyntsev S. S. «Analytycheskaia Psykhoholohyia» K. H. Yunha Y Zakonomernosty Tvorcheskoi Fantazyi. *Voprosy Lyteratury*. 1970. № 3. S. 113–143. [in Russian]
2. Averyntsev S. Sofiia-Lohos. Slovnyk. Kyiv : DUH I LITERA, 2007. 650 s. [in Ukraine]
3. Losev A. F. Dyalektyka myfa. Moskva : Mysl, 2001. 558 s. [in Russian]
4. Losev A. F. Myfolohyia hrekov y rymlian. Moskva : Mysl, 1996. 975 s. [in Russian]
5. Marharet M., Kerol K. Heroi y buntar. Sozdanye brendov s pomoshchiu arkhetypov. Sankt-Peterburh : Pyter, 2005. 336 s. [in Russian]
6. Pyttsele P. Kolodezy otsovo nashykh. Lychnaia vstrecha s myfamy knyhy Bytyia. Moskva, 2013. 320 s. [in Russian]
7. Rahner K., Herbet F. Korotkyi teolohichnyi slovnyk. Lviv, 1996. 664 s. [in Ukraine]
8. Slovnyk antychnoi mifolohii / Ukladach I. Ia. Kozovyk. Kyiv : Naukova dumka, 1985. 236 s. [in Ukraine]
9. Stain M. Yunhovskaia karta dushy: Vvedenyie v analytycheskuiu psykhoholohyiu. Moskva : Kohyto-Tsentr, 2014. 256 s. [in Russian]
10. Tykhovska O. M. Ukrainaska narodna charivna kazka: psykhoanalitichnyi aspekt. Monohrafiia. Uzhhorod : Hrazhda, 2011. 256 s. [in Ukraine]
11. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk / Red. V. I. Shynkaruk. Kyiv : Abrys, 2002. 742 s. [in Ukraine]
12. Iunh K. H. Dusha i myf: shest arkhetypov. Kyiv : Hosudarstvennaia byblyoteka Ukrainy dlia yunoshetva, 1996. 384 s. [in Ukraine]